

МОВНА СИТУАЦІЯ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Оксана ПОДВОЙСЬКА

кандидат філологічних наук, доцент

Херсонського національного технічного університету

вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький

ORCID: 0000-0002-6304-5906

podvoyska.oksana@kntu.net.ua

У пропонованому дослідженні представлено та проаналізовано результати невеликого опитування, проведеного авторкою у соціальних мережах та каналах навесні 2023 р. з метою виявлення особливостей мовної ситуації в Україні після повномасштабного вторгнення російських окупантів. Мотивом для проведення опитування послугував факт, що більшість українців, у тому числі російськомовних, за рік повномасштабної війни почали свідомо відмовлятися від використання російської мови в усіх сферах життя, причому як в усній та письмовій комунікації, як у професійних, так і в повсякденних ситуаціях. Метою пропонованої розвідки стало підтвердження чи спростування припущення щодо зміни ставлення українців (не лише громадян України) до державної мови та усвідомлення її як національної. У роботі як основний метод дослідження застосовано метод опитування за допомогою анкетування, що проводилося на платформі Google, і посилання на яке поширювалося соціальними мережами Facebook, Instagram та месенджерами з метою охоплення широкої аудиторії респондентів. В анкеті було запропоновано 12 питань, серед яких 11 із множинним вибором і одне питання – з відкритою відповіддю. Аналіз отриманих результатів дає змогу стверджувати про суттєві зміни у ставленні українців до державної мови і про її усвідомлення як національної мови. Якщо у більш ранніх опитуваннях (2017 р.) українська мова визначалася або рівною, або навіть меншою комунікативною потужністю щодо російської мови, то за результатами проведеного опитування 2023 р. було виявлено більшу комунікативну потужність української мови не лише у професійній комунікації, а й у повсякденній, у тому числі і незалежно від області країни. Незважаючи на тривалість військової агресії росії, що почалася відкрито з 2014 р., ставлення українців до української мови кардинально почало змінюватися у 2022 р., із початком повномасштабного вторгнення на територію України. За результатами проведеного дослідження найбільш разючі відмінності порівняно з опитуванням 2017 р. виявилися щодо використання української мови не лише як державної у професійному та офіційному спілкуванні, а також як засобу комунікації у повсякденних ситуаціях, що свідчить про усвідомлення ролі української мови як національної мови, як засіб відмежування від російських загарбників.

Ключові слова: *опитування, комунікативна переважність, українська мова, національна мова, державна мова.*

THE LANGUAGE SITUATION DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Oksana PODVOISKA

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Kherson National Technical University

11 Instytutska str., Khmelnytskyi

ORCID: 0000-0002-6304-5906

podvoyska.oksana@kntu.net.ua

This research presents and analyses the results of a small survey conducted by the author on social media and channels in the spring of 2023 to identify the peculiarities of the language situation in Ukraine after the full-scale invasion of the Russian occupiers. The motivation for the survey was the fact that during the year of full-scale war, the majority of Ukrainians, including Russian speakers, began to deliberately refuse to use the Russian language in all spheres of life, both in oral and written communication, in professional and everyday situations. This research aimed to confirm or refute the assumption that the attitude of Ukrainians (not only citizens of Ukraine) towards the state language and its perception as a national language has changed. The main research method used in this research was a survey conducted on the Google platform the link to which was distributed on Facebook, Instagram, and messengers to reach a wide audience of respondents. The questionnaire contained 12 questions, including 11 multiple-choice questions and 1 open-ended question. The analysis of the results shows significant changes in the attitude of Ukrainians towards the state language and its perception as a national language. While in earlier surveys (2017), the Ukrainian language was determined to have either equal or even less communicative power than Russian, the results of the 2023 survey revealed that the Ukrainian language has greater communicative power not only in professional communication but also in everyday communication, including regardless of the region of the country. Despite the duration of Russia's military aggression, which began openly in 2014, the attitude of Ukrainians toward the Ukrainian language began to change dramatically in 2022, with the beginning of the full-scale invasion of Ukraine. According to the results of the study, the most striking differences compared to the 2017 survey were found in the use of Ukrainian not only as the state language in professional and official communication but also as a means of communication in everyday situations, which indicates an awareness of the role of Ukrainian as a national language and as a means of distancing oneself from Russian invaders.

Key words: *survey, communicative preference, Ukrainian language, national language, state language.*

Постановка проблеми. Початок російського вторгнення в Україну датується ще 2014 р. І вже тоді ми відчували першу хвилю змін у мовній ситуації нашої країни. Деякі наші співвітчизники почали тоді принципово розмовляти українською не лише як державною мовою, виконуючи свої службові обов'язки, а й як мовою повсякденного

спілкування. І це відбувалося хоч і не так широко, але територіально охопило всі частини країни, що дає змогу говорити про певні зміни у мовній ситуації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мови від початку незалежності України завжди викликало жваву полеміку і дискусії, а часто ставало й інструментом політичних ігор та маніпуляцій, а мовна ситуація в Україні, яка складалася між конфліктом і консенсусом, постійно ставала об'єктом соціологічних та соціолінгвістичних досліджень (М.О. Шульга, Т.П. Марусик, О.І. Вишняк [4], Л.Т. Масенко [2; 3]). За період становлення країни мовна ситуація, за результатами більшості опитувань, розвивалася в умовах білінвізму, де українська та російська конкурували в різних статусах [4, с. 34–47].

Метою статті є виявлення змін у мовній ситуації в Україні, а також підтвердження чи спростування припущення щодо зміни ставлення українців (не лише громадян України) до державної мови та усвідомлення її як національної.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами масового опитування населення України, проведеного у 2017 р. науковцями Інституту української мови НАНУ спільно з Гіссенським інститутом славістичних студій (Німеччина), на запитання: «*Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним з атрибутів державності України?*» надали стверджувальну відповідь 79,7% респондентів. На запитання: «*Чи обов'язково громадянам України володіти українською мовою?*» ствердно відповіли 90,1% опитаних, натомість обов'язкове володіння російською підтримало значно менше респондентів – 33,2%, що на 1% менше групи навіть тих, хто вважає обов'язковим володіння англійською.

Стосовно ролі української мови як засобу повсякденної комунікації результати сильно відрізнялися.

У відповідях на запитання: «*Якою мовою Ви спілкуєтеся у повсякденному житті?*» менше половини респондентів відповіли ствердно щодо української. Варіанти відповідей «*тільки українською*» і «*в більшості випадків українською*» сумарно становили 46,9%. Російською мовою у повсякденній комунікації за відповідями респондентів користувалися 31,8% опитуваних, відповідь «*рівною мірою українською і російською мовами*» вибрали 20,8% респондентів [3, с. 25].

Таким чином, кількість російськомовних громадян перевищувала на 14,7% частку тих, хто вважав російську мову рідною. Це означає, що в повсякденному спілкуванні частка російськомовних громадян збільшувалася й завдяки тим, хто називав рідною мовою українську.

Як зазначає Лариса Масенко, за умов конкуренції двох або кількох мов в одній країні особливо важливим для виживання мови є саме її комунікативна потужність. За цим параметром мовні ситуації поділяються на рівноважні та нерівноважні. За рівноважної мовної ситуації обидві мови мають однаково сильну комунікативну потужність [2]. Отже, на той час російська мова і справді визначалася більшою комунікативною потужністю у повсякденній комунікації.

Із початком широкомасштабного вторгнення РФ у нашу країну мовні зміни інтенсифікувалися. Для багатьох із нас мова стала не лише засобом спілкування, а й спочатку також тим інструментом, який допомагав визначити ворога (згадаємо такі слова, як *паляниця, Укрзалізниця, нісенітниця*). А пізніше став поштовхом, на мою думку, до усвідомлення значення української мови як національної,

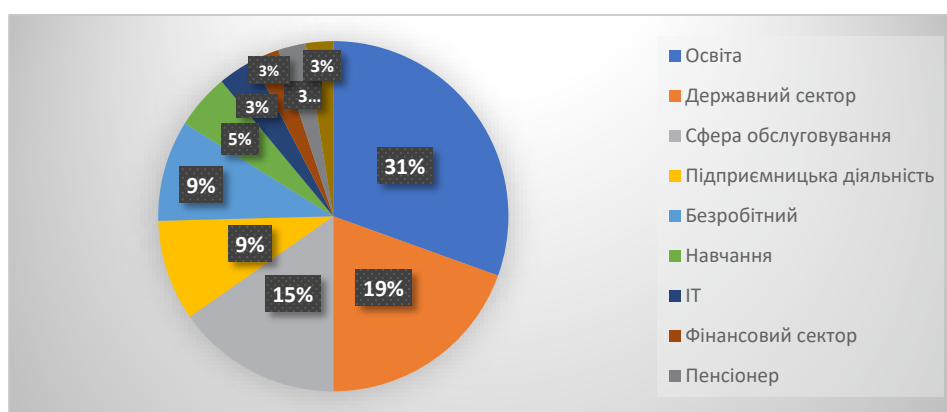
бо тепер більшість розуміє українську як засіб єдності, як елемент єдності нації та держави. Тарас Кремень, уповноважений із захисту державної мови, називає 2022 р. роком мовного відродження України, події якого підштовхнули мільйони українців до переосмислення свого культурного коріння та національної ідентичності. Він стверджує, що сьогодні всі ми є свідками значного ментального зсуву у національному самовизначенні – підтримка української як єдиної державної безпрецедентна за всі роки незалежності. В Україні відроджується громадський простір, перейменовуються вулиці на честь визначних українських діячів, і український духовний простір деокупує свою ж територію [1].

Ми багато чого втратили і продовжуємо, на жаль, утрачати. Але наша держава здобуває і дуже важливе – свободу, усвідомлення нації, єдність. І національна мова сприймається сьогодні багатьма українцями теж інакше.

Отже, ці зміни у мовній ситуації, які ми всі відчули, спонукали до проведення невеликого опитування «Мовна ситуація під час війни» з метою прослідкувати, як змінилося ставлення українців до національної мови після повномасштабного російського вторгнення, ступеня її поширеності порівняно з довоєнним періодом. Опитування було конфіденційним та містило 12 ключових питань, бо відомо, що опитування з великою кількістю питань або закінчують ще на початку, або відповідають наприкінці, не вдумуючись у відповіді.

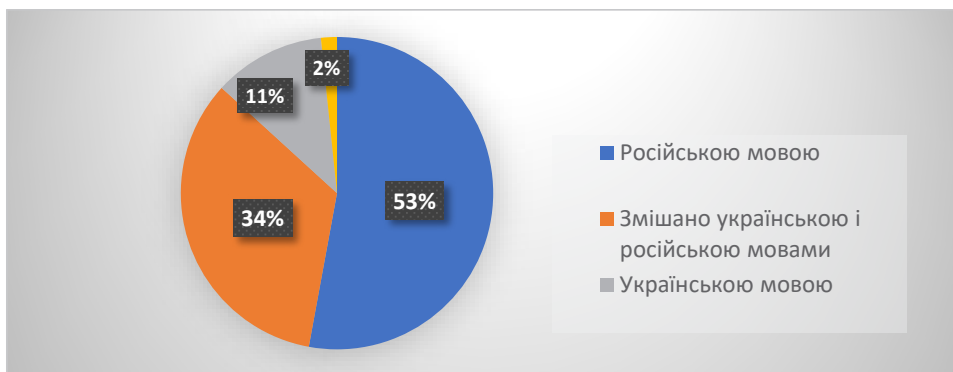
Отже, респондентам було запропоновано відповісти на такі запитання:

1. У якій сфері Ви працюєте або займаєтеся основною діяльністю? Бо відомо, що професійна або громадська діяльність, яка займає велику частину життя, впливає на мовну особистість та його мовленнєву діяльність. За отриманими результатами видно, що більшість респондентів мають освіту або навіть працюють у цій сфері (див. діаграму 1).

Діаграма 1. Сфера діяльності респондентів

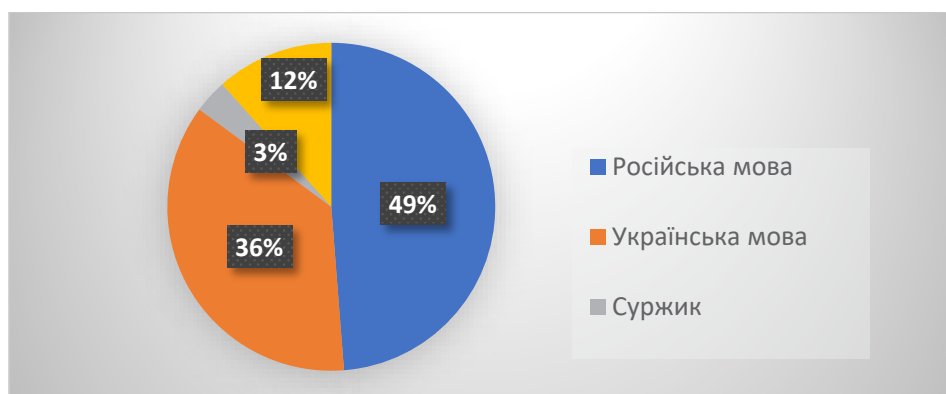
2. Якою мовою Ви переважно розмовляли у побуті до 24.02.2022? Питання ставилося для порівняння результатів у часових відрізках і для порівняння з результатами інших досліджень, проведених до цього періоду, та продемонструвало переважне використання російської мови у повсякденні (діаграма 2).

Діаграма 2. Мова повсякденної комунікації до 24.02.2022

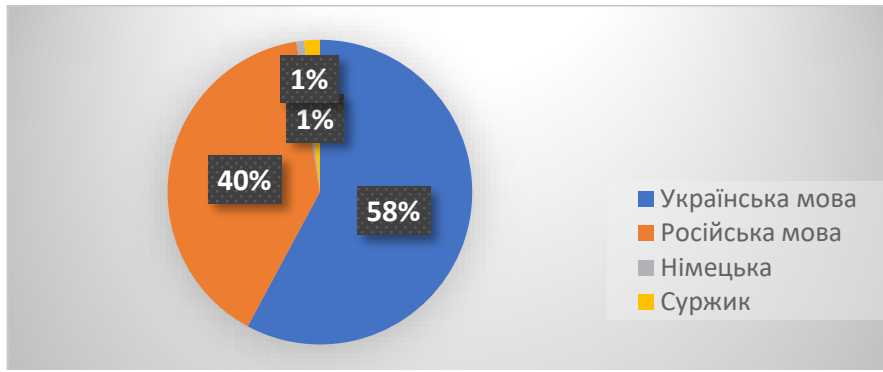
Якщо поєднати результати стверджувальних відповідей щодо використання тільки української у повсякденному спілкуванні та змішано української та російської, то в сумі отримуємо 45%, що в принципі схоже з результатами опитування, проведеного в 2017 р. Тобто повністю використовували російську мову у повсякденній комунікації більше половини опитуваних.

3. Якою мовою Ви користувалися під час подорожей країною до 24.02.22? Таке питання було включено в опитування через низку причин. Подорожуючи, люди часто намагаються переходити на мову тієї місцевості, яку вони відвідують. І цікаво було порівняти, якій мові респонденти надавали перевагу – мові свого повсякденного спілкування або мові місцевості. І, по-друге, порівняти отримані результати у співставленні з відповідями щодо актуальної ситуації, коли велика кількість людей із Півдня та Сходу України, більшою мірою російськомовних, вимушена були переміститися у західні, північно-західні, центральні області країни, де переважає уживання української. Як свідчать результати, опитувані також надавали перевагу російській мові навіть під час подорожей країною (діаграма 3).

Діаграма 3. Мова під час подорожей країною до 24.02.2022

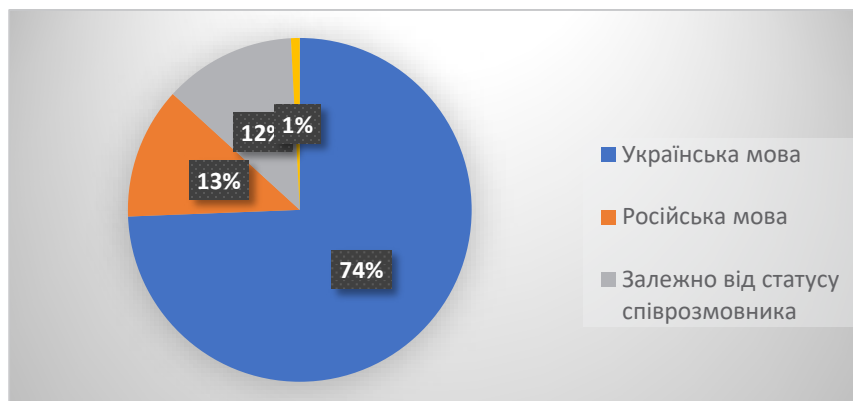
4. Якою мовою Ви переважно спілкувалися на роботі або під час навчання до 24.02.22? Це питання було також необхідним, щоб побачити відсоток уживання мови в розрізі вимог використання української як державної під час виконання службових обов'язків.

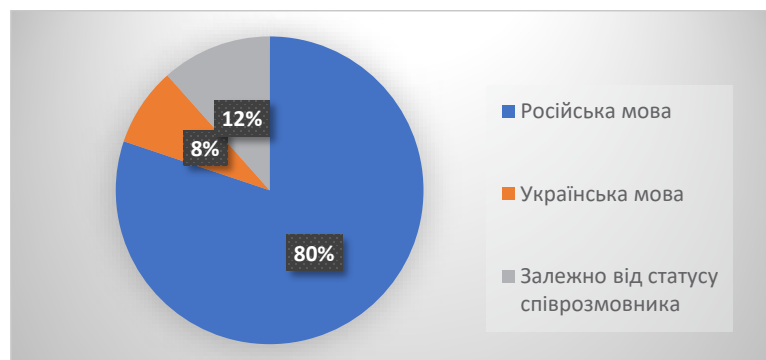
Діаграма 4. Мова у професійній комунікації до 24.02.2022

Як видно з результатів, незважаючи на законодавчі вимоги використання державної мови під час виконання робочих та службових обов'язків, відсоток тих, хто використовував українську мову, хоч і є більшим, усе ж таки велика кількість респондентів комунікувала російською, зокрема 40% (діаграма 4).

5. З особистого спостереження відомо, що під час розмови (звичайно, залежно від ситуації) ми часто переходимо на мову співрозмовника. Тож цікаво було побачити, наскільки було поширено це явище до широкомасштабного вторгнення і після.

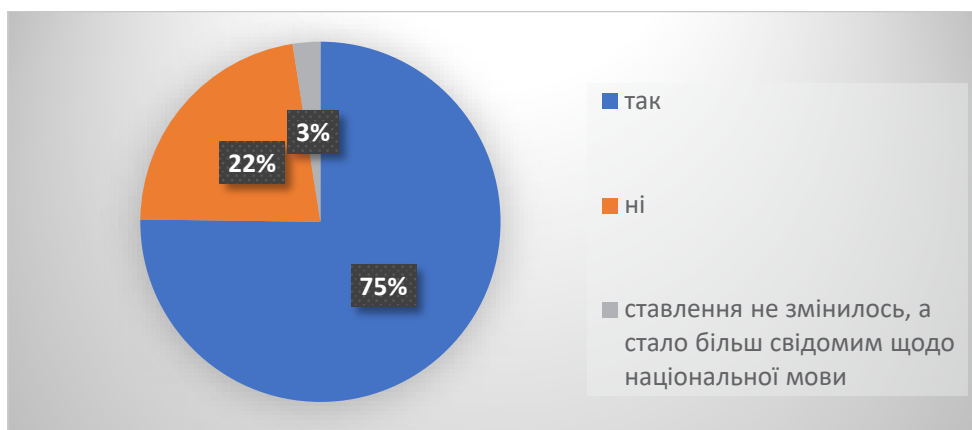
Діаграма 5. Вибір мови під час комунікації з україномовним співрозмовником до 24.02.2022

Діаграма 6. Вибір мови під час комунікації з російськомовним співрозмовником до 24.02.2022

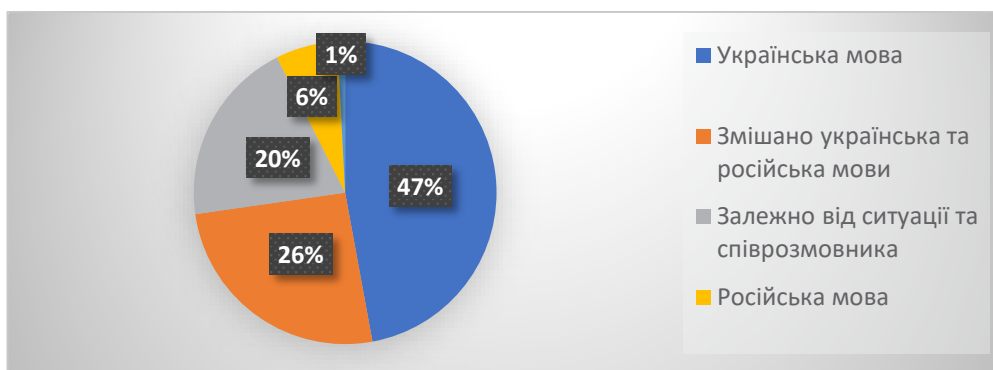
Як показали результати, у розмові більшість респондентів легко переходила на мову співрозмовника, що свідчить, з одного боку, про таку собі комунікативну «привітливість» опитуваних, а з іншого – про можливість легко висловлюватися обома мовами, у тому числі українською, незважаючи на комунікативну переважність російської мови у повсякденному спілкуванні (діаграми 5 та 6).

6. Отже, чи справді так змінилося ставлення українців до національної мови після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України? Для визначення рівня змін у мовній ситуації тому і було поставлене таке пряме питання, відповіді на яке показали правдивість таких припущень. 78% респондентів заявили про позитивні зміни у своєму сприйнятті та ставленні до національної мови. Інші 22% теж не можна розглядати як негативні у чистому вигляді, бо заперечна відповідь на це питання може означати також і позитивне ставлення та усвідомлення національної мови респондентом до 24.02.2022 (діаграма 7).

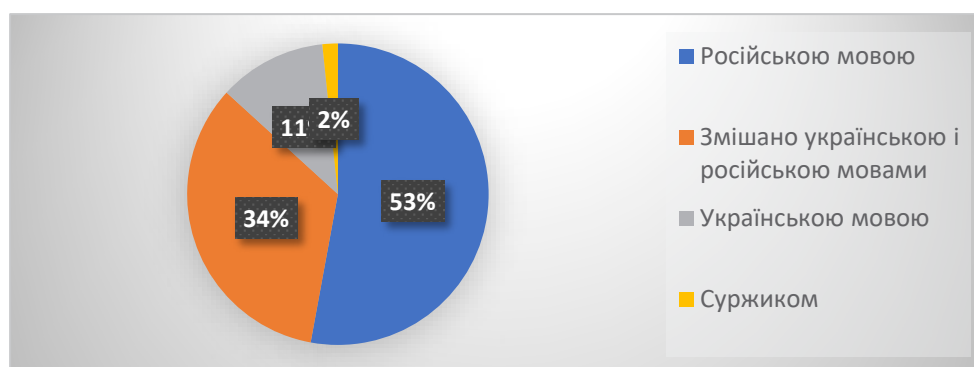

Діаграма 7. Зміна ставлення до національної мови після 24.02.2022

7. Яку мову Ви використовуєте у побуті після 24.02.2022? Як ми пам'ятаємо саме на це запитання були найбільші відмінності у відповіді щодо мови повсякденної комунікації до моменту повномасштабного вторгнення 24.02.22. Отже, порівняльний аналіз (табл. 1) демонструє, що мовна ситуація і справді змінилася (діаграми 8 та 9), українською у побуті користуються зараз **47%** проти **20%** порівняно з попереднім порівнюваним періодом, тобто більше ніж удвічі. Російською користуються сьогодні **6%** опитуваних проти **53%** респондентів до 24.02.22, що свідчить про свідомий перехід від уживання російської у побуті. Змішано українську і російську використовують сьогодні **26%** респондентів проти **34%** до 24.02.22, що теж свідчить про відмову від російської на користь української. 20% респондентів, які переходять на мову спілкування залежно від ситуації та співрозмовника, у принципі теж можна розглядати як позитивні зміни, бо раніше респонденти взагалі не вказували такі варіанти відповіді.

Діаграма 8. Мова повсякденної комунікації після 24.02.2022

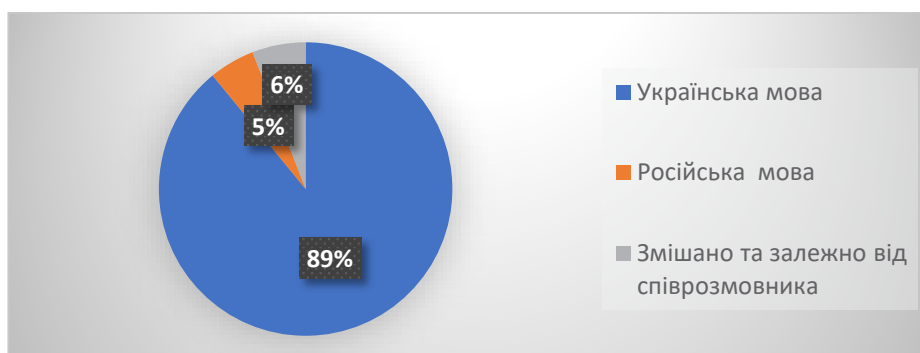

Діаграма 9. Мова повсякденної комунікації до 24.02.2022

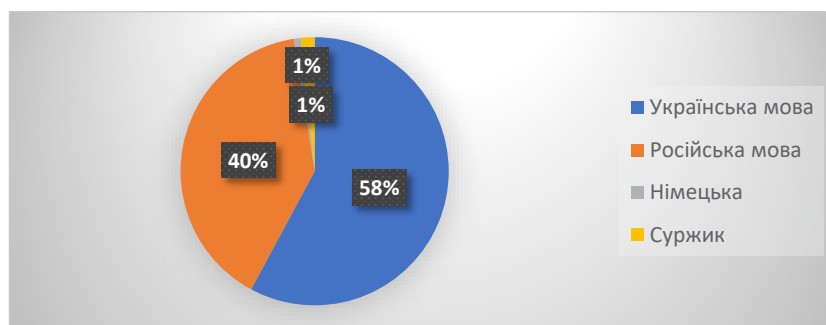
Таблиця 1

	До 24.02.22	Після 24.02.22
Українська	24%	47%
Російська	53%	6%
Змішано українська та російська	34%	26%
Залежно від ситуації та співрозмовника		20%

8. На питання щодо вибору мови під час своїх службових обов'язків та у професійній комунікації після 24.02.2022 респонденти також надали відповідь на користь української (діаграми 10 та 11). І російська значно втратила тут свою комунікативну переважність (табл. 2).

Діаграма 10. Мова у професійній комунікації після 24.02.22

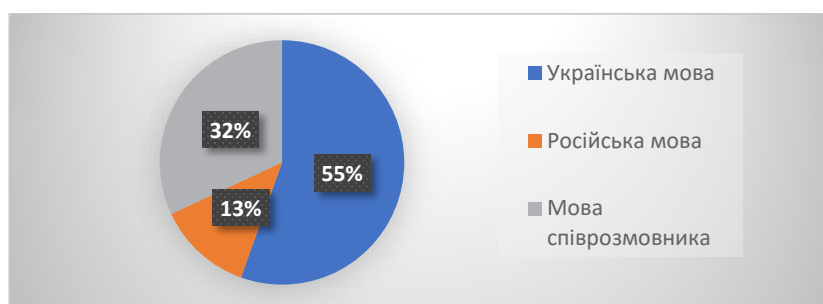

Діаграма 11. Мова у професійній комунікації до 24.02.2022

Таблиця 2

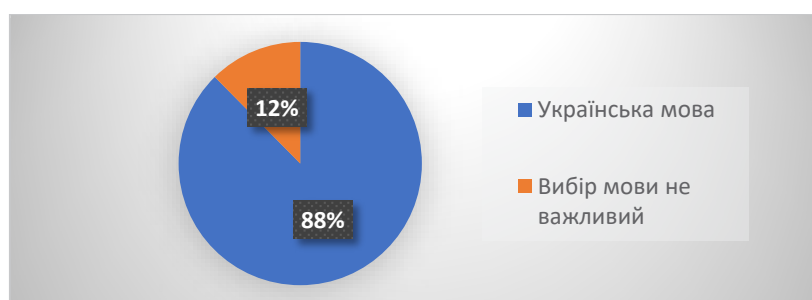
	До 24.02.2022	Після 24.02.2022
Українська	58%	89%
Російська	40%	5%
Змішано та залежно від співрозмовника; суржик	2%	6%

9. Дуже часто у професійній діяльності колеги між собою спілкуються не державною мовою, а мовою повсякденного спілкування. Тому цікаво було дізнатися, чи змінилася тут мовна ситуація так само після 24.02.22. Отже, як свідчать відповіді респондентів, навіть у приватних розмовах на роботі комунікативною переважною характеризується саме українська (діаграма 12).

Діаграма 12. Мова у приватних розмовах під час професійної діяльності після 24.02.22

9. Своєю чергою, під час комунікації з офіційними установами, отримуючи послуги, респонденти, відповідаючи на питання, якою мовою б вони хотіли, щоб їх обслуговували, надали також перевагу українській. І лише 12% зазначили, що вибір мови для них неважливий, головне – це якість послуг та обслуговування (діаграма 13).

Діаграма 13. Мова під час обслуговування

10. І останнє питання було з відкритою відповіддю, бо хотілося почути, як змінилося усвідомлення українцями значення національної мови після повномасштабного вторгнення. Узагальнено можна представити це декількома цитатами: *Мова має значення; Мова – це зброя та ознака нашої нації; Не змінилося; Мова не має значення; Українська мова то є кайф.*

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати про значні зміни у сьогоденній мовній ситуації в Україні, відповідно до яких українська отримала більшу комунікативну потужність не лише у професійній комунікації, а й у повсякденній, що дає змогу стверджувати, що мовна ситуація в Україні після початку повномасштабного вторгнення суттєво змінилася: її нерівноважність на користь російської змінилася на користь української. При цьому спостерігається сприйняття української не тільки як державної, а й як національної. Перспективою подальших розвідок є проведення дослідження мовної ситуації за регіонами України у порівняльному аспекті, а також якою мірою вплинуло тимчасове переміщення осіб із південних та східних областей України та їхні мовні контакти і мовну ситуацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базів Л. Інтерв'ю з Тарасом Кремінем, уповноваженим із захисту державної мови. *Українформ*. 21.02.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3673008-taras-kremin-upovnovazhenij-iz-zahistu-derzavnoi-movi.html>
2. Масенко Л. Мовна ситуація України. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. № 35. URL: https://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-mov_syt.htm
3. Масенко Л. Мовна ситуація України з погляду соціолінгвістів. *Диво. Мовознавство*. 2020. № 10. С. 24–26.
4. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.

REFERENCES

1. Baziv, L. (2023). Interview with Taras Kremin, upovnovazhenym z zakhystu derzhavnoi movy [Interview with Taras Kremin, Commissioner for the Protection of the State Language]. *Ukrinform*. 21.02.2023. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3673008-taras-kremin-upovnovazhenij-iz-zahistu-derzavnoi-movi.html>. [In Ukrainian].
2. Masenko, L. (2004). Movna sytuatsiia Ukrainy [The language situation in Ukraine]. (Issue 35). *Nezaleznyi kulturolohichni chasopys «I»*. Retrieved from https://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-mov_syt.htm. [In Ukrainian].
3. Masenko, L. (2020). Movna sytuatsiia Ukrainy z pohliadu sotsiolinhvistiv [The language situation in Ukraine from the point of view of sociolinguists]. (Issue 10), (pp. 24–26). *Dyvo. Movoznavstvo*. [In Ukrainian].
4. Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom [The language situation in Ukraine: between conflict and consensus]. Kyiv: I. F. Kurasa IPiEND NAN Ukrainy, 2008. 398 p. [In Ukrainian].